

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15^{ΗΣ} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1970

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΕΩΝ. Θ. ΖΕΡΒΑ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ.— **Ἡ αὐτογνωσία τοῦ συνειδέναί καὶ ὁ Kant, ὑπὸ Ἰ. Ν. Θεοδωρακοπούλου ***.

Ὁ δρόμος πὸν ὀδηγεῖ ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ φαινόμενα πρὸς ὅ,τι ὀνομάζομεν ἀντικειμενικήν, ἐπιστημονικήν πεῖραν ἢ γνῶσιν περνάει μέσα ἀπὸ τὴν διάνοιαν. Δίχως τὴν διάνοιαν θὰ εἴχομεν μόνον φαινόμενα καὶ αἰσθήματα καὶ δὲν θὰ εἴχομεν ἀντικειμενικήν πεῖραν, δηλαδὴ ἐπιστημονικήν γνῶσιν τῶν φαινομένων.

Οἱ νόμοι συνεπῶς, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους συντάσσομεν καὶ συγκροτοῦμεν τὰ φαινόμενα εἰς ἀντικειμενικὰ πράγματα, εἶναι οἱ νόμοι τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς διανοίας. Εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν τῆς διανοίας, ὁ ὁποῖος συνεχῶς ἐπεκτείνεται, ὑπάρχουν, κατὰ τὸν Kant, δύο πόλοι τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος ἐπισημαίνει μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτό. Ὁ ἕνας πόλος εἶναι ἀντικειμενικὸς καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ὑποκειμενικὸς. Πρᾶγμα αὐτὸ καθ' αὐτὸ ὀνομάζει ὁ Kant ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸ νοητόν, ἀλλὰ πάντοτε ἄγνωστον, ὑπόλοιπον τῶν φαινομένων, καὶ ἀπὸ τ' ἄλλο μέρος τὴν νοητὴν ὑπόστασιν, τὸ νοητὸν ἀλλὰ κατ' αὐτὸν ἄγνωστον ὑπόβαθρον τῶν ψυχικῶν φαινομένων καθὼς καὶ τοῦ ἐγώ. Τὰς ὑποστάσεις τῶν ὑλικῶν πραγμάτων, δηλαδὴ αὐτὸ πὸν εἶναι τὰ ὑλικά πράγματα πέρα ἀπὸ τὰ φαινόμενά των, δὲν ἔχομεν καμμίαν δυνατότητα νὰ τὰς γνωρίσωμεν, διότι μένουσιν πάντοτε ἐπέκεινα τῆς γνώσεως. Ὁ Kant ἰσχυρίζεται ὅτι οὔτε τὴν ὑπόστασιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, δηλαδὴ τὴν ἀρχὴν καὶ πηγὴν, ἤτοι τὴν ὑπόστασιν τοῦ συνειδέναί, εἶναι δυνατόν νὰ γνωρίσωμεν καὶ ὀμιλεῖ καὶ ἐδῶ περὶ πράγματος

---

* J. N. ΘΕΟΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Kant et l'autognosie de la conscience.*

αὐτοῦ καθ' ἑαυτό. Τοῦτο ἀκριβῶς ὠνομάσαμεν πρὶν τὸν ὑποκειμενικὸν πόλον τοῦ κόσμου τῆς διανοίας. Ἐδῶ ἀκριβῶς εἶναι τὸ κρίσιμον σημεῖον, τὸ ὁποῖον διατυπῶνται εἰς τὸ σαφὲς καὶ ἀπλοῦν ἐρώτημα: Εἶναι δυνατόν νὰ ὀμιλοῦμεν περὶ τοῦ συνειδέναι καὶ τοῦ αὐτοσυνειδέναι ὡς φαινομένου μιᾶς ἀπροσίτου ὑποστάσεως, ἢ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρον του; Εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, τὸν ὁποῖον ἐφαρμόζομεν εἰς τὰ ὑλικά πράγματα, καὶ ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ συνειδέναι; Τί εἶναι τὸ συνειδέναι καὶ τὸ αὐτοσυνειδέναι, τοῦτο τὸ γνωρίζομεν ὅλοι, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἔχωμεν τὴν δυνατότητα νὰ ἀντικειμενικοποιήσωμεν αὐτὴν τὴν γνῶσιν. Τὸ συνειδέναι ἀποτελεῖ τὴν παρουσίαν τοῦ πνεύματος μας. Τὸ συνειδέναι δὲν εἶναι μόνον ἢ γνῶσις τῶν παραστάσεων ἀλλὰ καὶ ἡ αὐτενεργὸς γνωστικὴ ἀρχή, ἢ ὁποία γνωρίζει κατὰ τρόπον ἄμεσον τὸν ἑαυτὸν της, ὡς παρουσίαν. Ὁ Kant λέγει ὅτι τὸ «σκέπτομαι συνοδεύει ὅλας τὰς παραστάσεις μου», δηλαδὴ ἡ προσωπικὴ μου λογικὴ παρουσία συνοδεύει κάθε τι ποῦ εἶναι ἀντιληπτόν, αἰσθητόν, παραστατόν, νοητόν. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο, τὸ «σκέπτομαι», ἀποτελεῖ τὴν γενικὴν ἀρχὴν τοῦ συνειδέναι. Χωριστὰ λοιπὸν ἀπὸ κάθε τι, ποῦ σκέπτομαι ἢ ποῦ τὸ ἔχω εἰς τὴν παράστασίν μου ἢ ποῦ τὸ αἰσθάνομαι, ὑπάρχω ὡς κάτι ποῦ δὲν ἀναλύεται, δὲν ἀνάγεται εἰς τίποτε ἄλλο παρὰ μόνον εἰς ἑαυτό. Τοῦτο τὸ κάτι εἶναι ἡ λογικὴ πρωταρχή, ἢ ρίζα τοῦ λόγου καὶ τῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον αὐτὰ εἶναι ἀντικείμενα τοῦ συνειδέναι. Ὑπάρχω λοιπὸν ὡς ἐγὼ σημαίνει ὅτι σκέπτομαι, ὅτι ἐνεργῶ λογικῶς, ὅτι παρευρίσκομαι εἰς κάθε κατάστασιν ἐσωτερικὴν καὶ εἰς κάθε παράστασιν ποῦ ἔχω διὰ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ὁ ἐμπειρικὸς λοιπὸν κόσμος, ὑλικὸς καὶ ψυχικὸς, δηλαδὴ ἡ σύνταξις τῶν ἀπείρων φαινομένων τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς πείρας εἰς ἐνότητα, προϋποθέτει αὐτὴν τὴν πρωταρχὴν τοῦ Εἶναι μου, αὐτὴν τὴν ἄγρυπνον προσωπικὴν μονάδα. Ὅσα ὑπάρχουν, ὑπάρχουν, ἐπειδὴ ἄρχει ἐκείνη, ἐπειδὴ ὅλα ἀναφέρονται εἴτε διὰ τῶν αἰσθήσεων εἴτε διὰ τῶν παραστάσεων εἴτε διὰ τῶν κρίσεων εἰς ἐκείνην τὴν αἰείποτε οὔσαν καὶ ὄντως οὔσαν πρωταρχὴν. Ἡ ἀρχὴ αὕτη τοῦ συνειδέναι ἠμπορεῖ εἰς τὴν πραγματικότητά νὰ εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Leibniz, περισσότερον φωτεινὴ ἢ σκοτεινὴ, νὰ ἔχη δηλαδὴ μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν αὐτοσυνειδησίας καὶ αὐθυπαρξίας. Ὁ δὲ βαθμὸς τῆς αὐτοσυνειδησίας ἐξαργαῖται πάντοτε ἀπὸ τὴν δύναμιν καὶ ἰκανότητα τῆς αὐτεπιστροφῆς καὶ αὐτεπιστασίας τοῦ πνεύματος. Ὅμως αὕτη δὲν ἀπουσιάζει ἀπὸ κανένα λογικὸν ὄν, εἴτε ἔχει τοῦτο φθάσει εἴτε δὲν ἔχει φθάσει εἰς τὸν ἀπαραίτητον βαθμὸν τῆς αὐτογνωσίας του.

Ἐξ ὅσων εἶπομεν καταφαίνεται ὅτι τὸ αὐτοσυνειδέναι, ἢ αὐτοσυνειδησία, ἀποτελεῖ τὴν αὐτενεργεῖαν ἐκείνην, ἢ ὁποία εἶναι πάντοτε σύστοιχος πρὸς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον καὶ ἀναπτύσσεται, ἐκφράζεται μὲ ὄρισμένους βασικοὺς τρόπους,

δηλαδή τὸ αἰσθάνεσθαι, τὸ φαντάζεσθαι, τὸ κρίνειν. Συνάμα ὅμως τὸ αὐτοσυνειδέναί διατηρεῖ τὴν ταυτότητά του μέσα εἰς ὅλους αὐτοὺς τοὺς τρόπους τῆς ἀναπτύξεώς του καὶ τοὺς ἐνώνει, ἔτσι, ὥστε ὅλοι αὐτοὶ νὰ ἀποτελοῦν συνειδητὴν ἐνότητα. Ἔτσι ἡ αἰσθητὴ εἰκὼν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὸ σύστημα τῶν παραστάσεων, τὸ ὁποῖον σχηματίζει τὸ ἐγὼ περὶ τοῦ κόσμου, ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ, καὶ τέλος τὸ σύστημα τῶν κρίσεων, διὰ τῶν ὁποίων ὁ κόσμος ἀπαρτίζει ἐνότητα διὰ τὴν διάνοιαν, εἶναι ἀποκλειστικὸν ἔργον αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ πυρήνος, τοῦ ἐγὼ, τὸ ὁποῖον συνάμα ὅσον περισσότερον κατακτᾷ τὸν κόσμον, ἄλλο τόσον ἐλευθερώνεται ἀπὸ τὰ ἀντικείμενά του, ἀπὸ τὴν γύρω ποικιλότητα, καὶ ἄλλο τόσον αὐτοβεβαιώνεται διὰ τὴν μοναδικότητά του καὶ τὴν ἐνότητά του. Τὸ ἐγὼ τοῦτο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν γνωστικὴν ἀρχὴν τῶν πάντων, εἶναι βεβαίως πάντοτε συνδεδεμένον μὲ τὸ ἔμφυχον σῶμα, ἀλλὰ διακρίνεται σαφέστατα ἀπὸ τὸ ἔμφυχον σῶμα καὶ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν ψυχικὴν πραγματικότητα, ἡ ὁποία ρεεὶ καὶ μεταβάλλεται ἀκαταπαύστως. Ἀντιθέτως ἐκεῖνο μένει ἀμετάβλητον μέσα εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν συνεχῆ καὶ ἀκατάπανστον μεταβολήν, ἐκεῖνο εἶναι κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν ἄλλων ποὺ ἔρχονται καὶ παρέρχονται μέσα του, ἀλλὰ μὲ τὴν μνήμην καὶ τὴν κρίσιν του τὰ διατηρεῖ, αὐτὸ ποὺ εἶναι καὶ οὐσία ἀληθινή, τὰ διατηρεῖ ὅλα ὡς περιουσίαν. Ἡ περιουσία αὐτὴ τῆς οὐσίας ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλα ὅσα αἰσθάνεται, συναισθάνεται, φαντάζεται, θέλει καὶ κρίνει τὸ ἴδιον τὸ ἐγὼ. Ἡ αὐτοσυνειδησία ὅμως τοῦ ἐγὼ δὲν εἶναι μία ἔκφρασις ἢ ἔκφρασις ἐνὸς ὄντος, ποὺ εἶναι ἄγνωστον καὶ κρύβεται ὀπίσω ἀπὸ τὸ αὐτοσυνειδέναί, ἀλλὰ εἶναι πραγματικὴ οὐσία, αὐτουσία καὶ αὐτενέργεια, νοοῦσα τὸν ἑαυτὸν της καὶ τᾶλλα. Ἔτσι ἡ οὐσία καὶ αὐτενέργεια αὐτὴ εἶναι καὶ μέσα σὲ ὅλα καὶ πέρα ἀπ' ὅλα, τὰ μερικά, τὰ δεδομένα, τὰ ὁποῖα δέχονται ἀπ' αὐτὴν τὸ φῶς καὶ τὸ εἶναι. Ἡ οὐσία καὶ αὐτενέργεια αὐτὴ τοῦ ἐγὼ, ἂν καὶ ἔρχεται εἰς φῶς ἐν χρόνῳ, ὅμως δὲν εἶναι κάτι ποὺ τὸ γεννᾷ ὁ χρόνος, δὲν γίνεται, ὅπως γίνονται ὅλα τᾶλλα μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, ἀλλὰ ἀναφαίνεται, ἀναδύεται ἀπλῶς μέσα ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ ὑπερνικᾷ τὸν χρόνον ὡς αὐτοσυνειδησία, ὡς ὁ νοῦς, ὁ ὁποῖος νοεῖ τὸν ἑαυτὸν του καὶ τᾶλλα. Ὁ Ἀριστοτέλης τὴν αὐτογνωσίαν αὐτὴν, τὸν νοῦν, ποὺ εἶναι ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ φιλοσοφεῖν, τὴν ὠνόμασε νόησιν νοήσεως· αὐτὴ εἶναι ἄνευ ὕλης καὶ εἶναι συνάμα νοοῦν καὶ νοούμενον. Ὁ Πλωτῖνος ὠνόμασε τὸ αὐτοσυνειδέναί αὐτοσυναίσθησιν τῆς ψυχῆς ἢ ἐπιστροφὴν τῆς ψυχῆς εἰς ἑαυτήν. Τὴν ἐνέργειαν τοῦ αὐτοσυνειδέναί ἐτόνισεν ὡς ἀρχὴν κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ὁ Descartes, ὁ ὁποῖος ἐστήριξεν ὅλον του τὸ φιλοσόφημα εἰς αὐτήν. Τὸ «σκέπτομαι, ἄρα ὑπάρχω» τοῦ Descartes ἐκφράζει τὴν ἄμεσον αὐτοβεβαίωσιν τοῦ πνεύματος διὰ τὴν ὑπαρξίν του. Οὔτε εἶναι δυνατὸν λογικῶς νὰ γίνῃ ἡ ἀντιστροφή τοῦ λόγου αὐτοῦ τοῦ Descartes, ὅπως ἐπεχείρησεν ὁ

σύγχρονος υπαρξισμός, και να λεχθῆ ὅτι, ἐπειδὴ ὑπάρχω, σκέπτομαι, διότι τὸ ὑπάρχω προσδιορίζεται ἤδη ἀπὸ τὸ σκέπτομαι. Τὸ εἶναι δὲν ἀναφέρεται εἰς τίποτε ἄλλο παρὰ εἰς τὸ νοεῖν. Ἐπειδὴ νοῶ, ὑπάρχω, ἐπειδὴ ἔχω τὴν αὐτοβεβαίωσιν ὅτι σκέπτομαι, συμπεραίνω ὅτι ὑπάρχω καὶ ἐπειδὴ μπορῶ νὰ σκεφθῶ καὶ νὰ κρίνω καὶ ὅλα τᾶλλα, τὰ ὁποῖα ὀνομάζω ἀντικείμενα, βεβαιώνομαι ὅτι καὶ αὐτὰ ὑπάρχουν. Ἐπὶ ὑπάρχουν, ἐπειδὴ τὰ σκέπτομαι, ἐπειδὴ τὰ γνωρίζω, ἐπειδὴ ἄρχω ἐγώ. Εἶπαν μερικοὶ ὅτι, ἐπειδὴ γνωρίζομεν μόνον τὴν ὑπαρξίν τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων καὶ τῶν κρίσεων μας, θὰ ἔπρεπε νὰ λέγομεν ὅχι ὅτι σκεπτόμεθα ἡμεῖς, ἀλλὰ ὅτι μέσα μας κάτι σκέπτεται καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ κάτι δὲν τὸ γνωρίζομεν. Γνωρίζομεν δηλαδὴ μόνον τὰ ἀποτελέσματα, τὰ αἰσθήματα, τὰς παραστάσεις καὶ τὰς κρίσεις, ἐνῶ τὸ ἐγὼ δὲν τὸ γνωρίζομεν. Ὅμως ἡ ἀπροσωποποίησις αὐτῆ τῆς βασικῆς ἀρχῆς τοῦ συνειδέναί εἶναι λογικῶς ἀπαράδεκτος, διότι τὸ σκέπτεσθαι καὶ γενικῶς τὸ κρίνειν δὲν νοεῖται δίχως τὴν αὐτοσυνειδητὸν ἐκείνην προσωπικὴν μονάδα, ἣ ὁποία σκέπτεται καὶ κρίνει. Δὲν εἶμαι ἀπλῶς μία μηχανή, ἣ ὁποία σκέπτεται καὶ κρίνει, οὔτε ἓνα οὐδέτερον σημεῖον ποὺ σκέπτεται μέσα μου. Ἐχω τὴν αὐτοβεβαίωσιν ὅτι, ὅταν σκέπτομαι, δὲν εἶμαι κάτι ὅπως ὅλα τᾶλλα, ἀλλὰ ἀναφέρομαι μὲ τὴν σκέψιν μου συνάμα καὶ εἰς τὸν ἑαυτὸν μου καὶ εἰς τὰ ἄλλα. Χωρίζομαι συνειδητῶς ἀπὸ ὅλα τᾶλλα. Ὅταν σκέπτομαι, δὲν εἶμαι εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, ὅπου εἶναι τὰ ἄλλα ὄντα, τὰ ἀντικείμενα, οὔτε εἶμαι κάτι ποὺ ἐνεργεῖ αὐτομάτως ἀλλὰ ἐνεργεῖ ἐνσυνειδήτως. Δὲν ὑπάρχω, ὅπως ὑπάρχει ἡ ἀπλῆ ζωὴ, ἀλλὰ γνωρίζω ὅτι ὑπάρχω. Ὅλα τᾶλλα μοῦ εἶναι ἀντικειμενικῶς δεδομένα καὶ ὑπάρχουν ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸ συνειδέναί. Μόνον τοῦτο δὲν εἶναι δεδομένον, διότι ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ἀρχήν, ἐνώπιον τῆς ὁποίας εἶναι τᾶλλα δεδομένα. Τὸ αὐτοσυνειδέναί εἶναι πρωταρχή, καὶ ἐνῶ εἶναι μέσα εἰς ὅλα τὰ δεδομένα, δὲν ταυτίζεται οὔτε ἀναλίσκεται μέσα εἰς αὐτά. Τοῦτο δὲν γίνεται ποτὲ ἀντικείμενον ἀλλὰ εἶναι ἡ σκοπιὰ τῶν ἀντικειμένων. Ὁ Kant λέγει ὅτι τὸ ἐγὼ γνωρίζει τὸν ἑαυτὸν του μόνον ὡς φαινόμενον, δηλαδὴ ὅχι ὡς οὐσία, ὅπως εἴπομεν ἡμεῖς πρὶν. Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ φαινομένου, τὴν ὁποίαν ὁ Kant διακρίνει ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ εἰς τὸ ἐγὼ, τὸ συνειδέναί, διότι ἡ ἔννοια τοῦ φαινομένου προϋποθέτει τὴν ἔννοιαν ἐκείνου διὰ τὸ ὁποῖον τὸ φαινόμενον εἶναι φαινόμενον, προϋποθέτει μίαν σκοπιὰν ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι φαινόμενον. Τὸ συνειδέναί ὅμως εἶναι αὐτὸ τοῦτο ἡ σκοπιὰ. Ὁ Kant ἔχει δύο διατυπώσεις, μίαν ψυχολογικὴν καὶ μίαν λογικὴν περὶ τοῦ συνειδέναί. Μὲ τὴν πρώτην διατύπωσιν λέγει ὅτι, ἂν καὶ ἔχομεν συνειδήσιν διὰ τὴν ἐνότητα τοῦ ἐγώ, ὅμως δὲν ἔχομεν γνῶσιν διὰ τὴν πραγματικὴν οὐσίαν τοῦ ἐγώ, ἀλλὰ γνωρίζομεν μόνον πῶς τὸ ἐγὼ φαίνεται εἰς ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, πῶς ἡμεῖς οἱ

ἴδιοι ἐνεργοῦμεν καὶ πάσχομεν. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ διατύπωσις αὐτὴ εἶναι καθαρῶς ψυχολογική. Καὶ πράγματι εἶναι δυνατὸν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τοῦ ψυχικοῦ μας κόσμου ὡς φαινομένου. Ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι διὰ τὸ ἐγώ, τὸ αὐτοσυνειδέναι, φαινόμενον.

Μὲ τὴν δευτέραν διατύπωσιν, τὴν καθορῶς λογικὴν, ὁ Kant λέγει: «ἔχω τὴν συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ μου μέσα εἰς τὴν λογικὴν σύνθεσιν τῆς ποικιλίας τῶν παραστάσεων, συνεπῶς μέσα εἰς τὴν συνθετικὴν ἐνότητα τοῦ αὐτοσυνειδέναι, ὅχι ὅπως φαίνομαι εἰς τὸν ἑαυτόν μου, οὔτε ὅπως εἶμαι ἐγὼ μέσα μου, ἀλλὰ μόνον ὅτι εἶμαι. Αὐτὴ ἡ παράστασις εἶναι σκέψις καὶ ὄχι ἐποπτεία». Μὲ ἄλλα λόγια: ὡς αὐτοσυνειδέναι γνωρίζω τὸν ἑαυτόν μου ὄχι ὅπως αὐτὸς πράγματι εἶναι, ἀλλὰ γνωρίζω μόνον ὅτι εἶναι, ὅτι ὑπάρχει. Καὶ καταλήγει ὁ Kant: «ἡ αὐτοσυνειδησιὰ αὐτὴ πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι αὐτογνωσιὰ».

Ἡ διάκρισις ὅμως αὐτὴ τοῦ Kant στηρίζεται εἰς μίαν προϋπόθεσιν, ἡ ὁποία δὲν ἰσχύει διὰ τὴν αὐτογνωσιάν. Ἡ προϋπόθεσις αὐτὴ εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει μόνον ἅπτὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἡ διάνοια διὰ τῶν κατηγοριῶν τὰ συναρτᾷ καὶ συγκροτεῖ εἰς ἀντικείμενα. Ἐδῶ ὅμως δὲν ἔχομεν ἅπτον φαινόμενον, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχωμεν, διότι τὸ καθαρὸν ἐγὼ δὲν ὑπάρχει ποτὲ ὡς ἅπτον φαινόμενον, ἀλλὰ πάντοτε ὡς ἐν ἐνεργείᾳ λογικῆ ἀρχῆς, ἀρχῆς τοῦ λόγου, ἡ ὁποία μόνη ἔχει τὴν δυνατότητα τῆς ἀυτεπιστροφῆς καὶ αὐτογνωσίας. Τὸ δὲ εἶδος αὐτὸ τῆς γνώσεως διαφέρει ριζικῶς ἀπὸ ὅλην τὴν ἄλλην γνῶσιν, τὴν ὁποίαν ἔχω, δηλαδὴ τὴν γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων. Ἐδῶ ὁ νοῦς θεωρεῖ καὶ γνωρίζει τὸν ἑαυτόν του ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν τῆς γνώσεως. Ὡστε δὲν γνωρίζω μόνον ὅτι ὑπάρχω, ὅτι εἶμαι, ὅπως λέγει ὁ Kant, ἀλλὰ γνωρίζω συνάμα καὶ τί εἶμαι. Καὶ εἶμαι αὐτενέργεια γνωστικῆ, οὐσία ζῶσα, ἡ ὁποία γνωρίζει καὶ αὐτογνωρίζεται. Βεβαίως δὲν ἤμπορῶ νὰ στηριχθῶ ἐπ' οὐδενὶ εἰς τὴν ἐξωτερικὴν οὔτε εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πείραν, δηλαδὴ εἰς τὰ δεδομένα τῆς πείρας διὰ νὰ εἰπῶ τί εἶμαι, διότι λογικῶς εἶμαι πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ δεδομένα καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι δεδομένα μόνον ὡς πρὸς ἐμέ, δηλαδὴ ἐπειδὴ εἶμαι ἐγώ. Ὅλα τὰ δεδομένα ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς πείρας εἶναι παραστάσεις, δηλαδὴ παρίστανται ὡς γεγονότα, ἐπειδὴ ἴσταται τὸ ἐγὼ καὶ εἰς αὐτὸ ἀναφέρονται. Τὸ ἐγὼ λοιπὸν τοῦτο ὁ Kant τὸ μεταβάλλει ἢ εἰς φαινόμενον, πρᾶγμα λογικῶς ἀπαράδεκτον, ἢ εἰς τυπικὴν ἔννοιαν ἄνευ περιοχομένου. Τὸ προέχον ὅμως ἐδῶ εἶναι νὰ ταυτίσωμεν τὸ εἶναι μὲ τὸ συνειδέναι, τὴν οὐσίαν μὲ τὴν νόησιν. Μόνον ἐδῶ ἔχομεν ὅ,τι δὲν ἔχομεν εἰς ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῆς γνώσεως, δηλαδὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀντικειμένων, δηλαδὴ τὴν ταύτισιν. Μόνον ἐδῶ ἰσχύει ὅ,τι διεκήρυξεν ὁ Παρμενίδης: «ταῦτὸ νοεῖν ἐστίν τε καὶ εἶναι».

R É S U M É

Est-il possible de parler du consentir et du consentir soi-même comme d'une apparence d'une hypostase inabordable, qui compose son fondement, ce que soutient Kant? Le consentir soi-même comporte une spontanéité du même rang vers le monde extérieur, qui s'exprime par le sentir, le penser, le raisonner et conserve en même temps son identité entre toutes ces façons de son développement en les réunissant, de cette manière que le système des représentations que forme le Moi pour le monde extérieur et intérieur ainsi que le système des raisonnements, par lesquels le monde compose une unité pour la pensée, soit l'œuvre exclue de ce moi, formant le principe raisonnable de tout. Or, le consentir soi-même est un principe et non pas un objet; c'est le but des objets. Le moi, c'est-à-dire, connaît soi-même comme une substance et pas comme une apparence, ce que dit Kant. Car, si nous acceptons son point de vue, le sens de l'apparence présuppose le sens de celui pour qui l'apparence est une apparence, présuppose un point de vue, par où c'est une apparence; pourtant le consentir lui-même est un point de vue. D'après la formule de Kant, consentir moi-même c'est connaître moi-même, non pas comme il est en réalité, mais seulement qu'il existe; c'est-à-dire le consentir soi-même n'est pas en même temps autognosie. Pourtant cela n'est pas valable, parce qu'il ne s'agit pas d'une apparence concrète, étant donné que le pur moi existe toujours comme un principe logique en action ayant la seule possibilité du retour à soi-même et de l'autognosie. Par conséquent je connais non pas seulement que j'existe mais en même temps ce que je suis; je suis donc une action libre et raisonnable, qui connaît et se connaît soi-même. Nous devons, c'est-à-dire, identifier l'être au consentir et c'est alors qu'est absolument valable la déclaration de Parménide: «c'est la même chose, comprendre et être».

★

Ἄκαδημαϊκὸς κ. **Κωνσταντῖνος Τσάτσος** κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν τῆς ἀνωτέρω ἐργασίας εἶπε τὰ ἀκόλουθα :

Γνώσιν ἔχομεν μόνον τῶν φαινομένων, δηλαδὴ τῶν ἀντικειμένων τῶν ἐμπιπτόντων εἰς τὰς ἐποπτικὰς μορφὰς τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου καὶ συντιθεμένων

κατὰ τὰς κατηγορίας τῆς διανοίας [δηλαδή τῆς αἰτιότητος, τῆς οὐσίας κ.τ.λ. κ.τ.λ.] (12 εἶναι αἱ κατηγορίαι κατὰ Kant).

Καὶ τὸ «ἐγὼ» δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον γνώσεως. Ἐπὶ αὐτὸν νὰ εἶναι ἀντικείμενον γνώσεως, πρέπει νὰ γίνῃ φαινόμενον. (Ὁ Kant μεταχειρίζεται τὸν ὄρον «φαινόμενον», ὅπως ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη· δὲν ἐννοεῖ ἀπλῶς κάτι, ποῦ φαίνεται καὶ δὲν εἶναι). Γινώσκωμεν τὸ ἐγὼ, ὅπως τὰ φαινόμενα τοῦ ἑξωτερικοῦ κόσμου. Ὅταν δηλαδή τὸ ἐγὼ, τὸ ὑποκείμενον, μετατραπῇ εἰς ἀντικείμενον. Ἐδῶ ὁ Kant φαίνεται νὰ σταματᾷ.

Οἱ ἀσχολούμενοι μὲ τὸν Kant γνωρίζουν ὅτι μία ἀπὸ τὰς σκιας τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθαροῦ Λόγου εἶναι ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ ξεκαθαρίσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος αὐτὸ καθ' αὐτό (Ding an sich)· καὶ ἄλλοτε αἱ διατυπώσεις του δίνουν λαβὴν εἰς τὴν παρεξήγησιν ὅτι πίσω ἀπὸ κάθε φαινόμενον ὑπάρχει κάτι ἄλλο, κάτι οὐσιαστικὸν τὸ ὁποῖον φαίνεται ἐν τῷ φαινομένῳ· ἄλλοτε αἱ διατυπώσεις του ἀποκλείουν αὐτὴν τὴν duplicatio.

Οὕτω πίσω ἀπὸ τὸ ἐγὼ ὡς φαινόμενον φαίνεται ἐνίοτε τοποθετῶν ὁ Kant ἐν ἐγῷ, πρᾶγμα αὐτὸ καθ' αὐτό, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ἐγὼ, τὸ πέρα τοῦ φαινομένου, νὰ ταυτίζεται μὲ ἐν Ding an sich. Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι διὰ τὸν Kant τὸ Ding an sich δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον γνώσεως, ἀκολουθεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἐγὼ ἐν τῇ οὐσίᾳ του δὲν γινώσκειται ἢ μᾶλλον δὲν ὑπάρχει· διότι κατὰ τὴν ὀρθοτέραν ἀντίληψιν τὰ λεγόμενα πράγματα αὐτὰ καθ' αὐτὰ δὲν ὑπάρχουν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ συμπληρώνει καὶ ξεκαθαρίζει τὰ πράγματα ὁ κ. Θεοδωρακόπουλος. Θὰ ἐπιχειρήσω καὶ ἐγὼ μερικοὺς προσδιορισμούς, οἱ ὅποιοι, καὶ ἂν δὲν συμπίπτουν, κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον, ὡς ἐλπίζω, μὲ τὰς σκέψεις τοῦ κ. συναδέλφου, φωτίζουν πάντως τὸ θέμα ἀπὸ ἄλλου σημείου.

Τὸ ἐγὼ μόνον ὡς φαινόμενον δύναται νὰ γίνῃ ἀντικείμενον γνώσεως· ὡς ἑσωτερικὸν μάλιστα φαινόμενον πρέπει νὰ τοποθετηθῇ ἐν χρόνῳ καὶ νὰ θεωρηθῇ ἀπὸ τὴν διάνοιαν (Verstand) κατὰ τὰς γνωστὰς κατηγορίας τῆς. Ἄλλος τρόπος γνώσεως (Erkenntnis) δὲν ὑπάρχει. Οὔτε διὰ τὸ ἐγὼ. Ἐως ἐδῶ συμβαδίζομεν πλήρως μὲ τὸν Kant.

Ἐπὶ αὐτὸν δὲν εἶναι καὶ δὲν ἠμπορεῖ νὰ εἶναι μόνον φαινόμενον. Εἶναι κάτι πέρα ἀπὸ φαινόμενον. Τί εἶναι; Δὲν εἶναι ἐν πρᾶγμα αὐτὸ καθ' αὐτό, τὸ ὁποῖον καὶ ἂν ὑπάρχῃ δὲν εἶναι γνωστὸν (erkennbar) ἢ, ἀκριβέστερον, εἶναι ἀνύπαρκτον διὰ τὴν διάνοιαν. Εἶναι κάτι ποῦ δὲν χωρεῖ εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ πράγματος αὐτοῦ καθ' αὐτό. Θετικῶς ὀριζόμενον τὸ ἐγὼ εἶναι ὁ βασικὸς ὄρος, ἡ ὑπόθεσις τῆς λειτουργίας τῆς διανοίας. Κάθε στιγμή ποῦ γινώσκωμεν τί-

θεται συγχρόνως κατ' ἀνάγκην τὸ νόημα τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου, ὡς ἀπαραιτήτου προϋποθέσεως. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν εἶναι φαινόμενον, δὲν εἶναι Ding an sich. Δὲν εἶναι φαινόμενον, ἀλλὰ «*ὑποτίθεται*» εἰς τὴν γνῶσιν παντὸς φαινομένου καὶ ὡς τοιοῦτον νοεῖται. Εἶναι νοούμενον, νοητόν.

(Ὁ Kant ὀνομάζει τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' αὐτὰ νοούμενα. Ἀλλὰ ἐξ αὐτοῦ δημιουργεῖται ἡ σύγχυσις. Διότι τὰ Dinge an sich δὲν νοοῦνται, ἐνῶ τὸ ἐγὼ, ὡς ὑπόθεσις, νοεῖται.)

Τὸ ἐγὼ αὐτὸ — τὸ βασικὸν τοῦτο νόημα, ποῦ ὑπάρχει καὶ ὅταν θεωρῶ (ὅταν λειτουργῶ μὲ τοὺς νόμους τῆς διανοίας) καὶ ὅταν πράττω (ὅταν λειτουργῶ μὲ τοὺς νόμους τῆς πράξεως) καὶ ὅταν κρίνω αἰσθητικά, ποῦ ὑπάρχει, εἰς κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος—τὸ ἐγὼ αὐτὸ ἔχει μίαν ἀπολύτως βεβαίαν παρουσίαν. Εἶναι ὁ ἀπαραίτητος ὅρος κάθε βεβαιότητος. Αὐτὸ τὸ ἐγὼ εἶναι νοούμενον. Δὲν τὸ συλλαμβάνει ἡ διάνοια (Verstand) κατὰ τοὺς νόμους τῆς. Τὸ συλλαμβάνει ὁ νοῦς (Vernunft) κατὰ τὴν πλατωνικὴν διάκρισιν. Ὁ νοῦς νοεῖ τὸ ἐγὼ. Νοεῖ ὅτι εἶναι ἀλλὰ καὶ τί εἶναι.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ὁ Kant, ποῦ ἐνδιεφέρετο κυρίως δι' ἓν ἄλλο θέμα—νὰ καθορίσῃ τὰ ὅρια καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως—, εἶχεν ἀφήσει ἐν κενόν, ποῦ συμπληρώνουν αἱ παρατηρήσεις τοῦ κ. Θεοδωρακοπούλου, διὰ τῆς θέσεως ἐνὸς ἐγὼ τὸ ὁποῖον νοεῖ ἑαυτό, χωρὶς νὰ τὸ μεταβάλῃ εἰς φαινόμενον.

Κατὰ τὸν ἰδικὸν τους τρόπον ἔθιξαν τὸ ἴδιο θέμα ὁ Fichte καὶ ἰδίως ὁ Schelling (Περὶ τοῦ ἐγὼ ὡς ἀρχῆς τῆς φιλοσοφίας), τρόπον διάφορον ἀπὸ αὐτὸν ποῦ ἠκολούθησε ὁ κ. συνάδελφος καὶ μὲ διαφόρους προεκτάσεις. Καὶ ἡ σήμερον τόσον διαδεδομένη φιλοσοφία τοῦ ὑπαρξισμοῦ βάσιν ἔχει μίαν νέαν σύλληψιν τοῦ ἐγὼ, πολὺν εὐρύτεραν ἀπὸ τὸ καντιανὸν ἐγὼ, ἀλλὰ βεβαρυμένην μὲ στοιχεῖα ψυχολογικά, ὅπως τὸ ἐγὼ τοῦ Πρωταγόρου.

Αἱ διατυπώσεις τοῦ κ. συναδέλφου μαρτυροῦν, ὅτι τέμνει ἰδίαν ὁδὸν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ κεντρικοῦ τούτου προβλήματος, διάφορον καὶ τῆς καντιανῆς καὶ τῆς ὑπαρξιακῆς.